

ПРИБИЦАВАЩОТО РАЗВИТИЕ НА ОБЛАСТИТЕ В БЪЛГАРИЯ - ПЕРСПЕКТИВИ ПРЕД СЕЛСКИТЕ РАЙОНИ

Милкана Мочурова

Мария Коцева – Тикова

Институт за икономически изследвания при Българска академия на науките

INCLUSIVE DEVELOPMENT OF DISTRICTS IN BULGARIA – PERSPECTIVES OF RURAL REGIONS

Milkana Mochurova

Maria Kotseva – Tikova

Economic Research Institute at Bulgarian Academy of Science

DOI: <https://doi.org/10.36997/ARA2021.221>

Резюме

Докладът разглежда важни аспекти на пространствените различия в три водещи направления - социално, икономическо и екологично. Представят се резултати от разработването и апробирането на авторска методология за оценка на наличие на „приобщаващо регионално развитие“ – развитие, което не води до критични регионални различия. Приложението ѝ на равнище области за България, позволява да се определят тези от тях, които са най-проблемни и не отговарят на изискванията за приобщаващо развитие. Специален акцент се поставя върху областите с висок дял на заети в селското стопанство. Изведени са девет области в България, които се определят като селски от икономическа гледна точка и за които се извеждат основните причини за недостатъчния социален прогрес. Прилагат се различни статистически методи, за да се открият съществени особености за деветте селски области.

Ключови думи: *приобщаващо развитие; социално-икономически регионални различия; екологични оценки; селски райони*

JEL Класификация: *R11; R58; Q53*

Abstract

The paper examines important aspects of spatial differences in three leading areas - social, economic and environmental. The main aim is to present the results of the development and approbation of an author's methodology for assessing the existence of "inclusive regional development" – a development that does not lead to critical regional differences. Its application at a district level for Bulgaria allows to determine those of them that are the most problematic and do not meet the requirements for inclusive development. There is a special focus on districts with a high share of employed in agriculture. Nine districts are classified as rural from an economic point of view. Reasons for their insufficient social progress are outlined. These nine districts are studied using different statistical methods.

Keywords: *inclusive development; socio-economic regional disparities; environmental evaluation, rural regions*

JEL Classification: *R11; R58; Q53*

Приобщаващо развитие

Най-общо приобщаващото развитие е свързано с две изисквания – да осигурява приемлив темп на растеж и същевременно да намалява неравенството. Приобщаващо развитие е това, от което се възползват всички и което се вписва в разбирането за просперираща икономика, съчетаваща по-справедливо разпределение в обществото и съобразена и с екологичните изисквания.

Приобщаващото развитие е малко „разтеглив“ термин, който се тълкува от много различни организации, обяснява се по различен начин, съобразно целите на тези организации и институции. Някои поставят по-голям акцент върху по-широките представи за благосъстояние, други включват устойчивостта на околната среда. С други думи възприемането на една или друга дефиниция за приобщаващо развитие на различните организации и институции се свързва непосредствено с политиките и мерките, които те предлагат и финансират. Така според стратегията на ЕС Европа 2020, приобщаващият растеж е свързан преди всичко с насърчаване на икономиките за постигане на по-ниска безработица и по-високи равнища на заетост, което от своя страна се очаква да води до по-ефективно социално и териториално развитие, (European Commission, 2010). Приобщаващият растеж според Азиатската банка за развитие е свързан преди всичко със социални критерии – заетост, бедност, неравенство, равнопоставеност на половете.

Доколкото ни е известно терминът у нас навлиза от литературата на английски език (прилагателното inclusive) и на български език то се превежда по два начина - включващ и приобщаващ съответно растеж и развитие, като по-често се употребява думата „приобщаващ“ . Този термин е възприет в редица официални документи – например превода на български език на „ЕВРОПА 2020: Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“, също Наредба за приобщаващо образование на Министерството на образованието и науката . Терминът се използва и от Националния статистически институт при статистиката на показатели за Стратегия Европа 2020. Това вероятно обяснява и по-честата му употреба на български език. Според авторите на настоящия доклад думата „приобщаващ“ от етимологична гледна точка отразява точно идеята на развитие, в което всички са равнопоставени и участват в даден процес. Всичко това дава основание този термин да бъде предпочетен в доклада. През последните години се наблюдава засилване на интереса към приобщаващото развитие на регионално ниво.

Динамиката на регионалните процеси поставя сериозно предизвикателство пред изясняването на връзката между социално, икономическо и екологично развитие и формиране на регионалните различия в тези измерения. Ето защо наличието на по-ясна представа за това как протичат тези процеси и водят ли те до остри регионални проблеми е важен аспект на всяка регионална политика.

Концепцията за приобщаващо развитие обхваща различни аспекти и проблеми, поставя за цел постигане на синергия в изпълнението на различни задачи. Поради това не е възможно измерване на напредъка с един и няколко индикатора, а се предполага използването на комплекс от показатели. При анализа се използват различни показатели и взаимовръзката между тях.

Постановката на методологията за оценка на приобщаващото регионално развитие се определя на основата на дефинирането на следните изисквания (вж. по-подробно в Тотев, С. и др., 2021):

- Критерий за приемлив общ икономически растеж е този, при който БВП на човек от населението нараства като процент спрямо средния показател за страните на ЕС.
- Всеки регион показва подобрене в редица социално-икономически области през последните години (оценка за 10-годишен период).
- Всеки регион се развива в посоката, определена от националните тенденции (следва посоката на трендовете на основни икономически показатели на национално равнище).
- Няма нито един регион, който да е в най-добра или в най-лоша позиция за всичките избрани и наблюдавани показатели.
- За всеки един регион има области в по-добра позиция, и такива, в които е в по-лоша в сравнение с останалите социално-икономически показатели.

Регионални социално-икономически и екологични различия

Областите в България, които се характеризират с висок дял на заетите в селското стопанство, са девет – Видин, Монтана, Плевен, Разград, Силистра, Добрич, Шумен, Кърджали, Хасково (означени с *). В таблица 1 са представени показатели и сортирането (ранговете) на избрани области. Областите с ранг 1 означава, най-благоприятно значение за дадения показател, тези с ранг 28 – най-неблагоприятно. Счита се, че определящи показатели за формирането на социалните и на икономическите различия в регионален

аспект са „БВП на човек от населението“, „динамика на БВП“ и „относителен дял на средната годишна заплата на наетите лица в България“. Останалите показатели са: „дял на промишлеността при формирането на БДС“, „промени в дела на БДС на промишлеността“ за наблюдавания период, „механичен прираст“, „процент на населението, живеещо в селата“, „динамика на сумата на преките чуждестранни инвестиции“, „коэффициент на възрастова зависимост“ (Тотев et al., 2021).

Таблица 1

Рангове на областите по избрани показатели и ранжиране на сумите от ранговете за определени групи от показатели

Област	БВП на човек от населението към средния за страната	Дял на промишлеността в БДС	Относ. дял на средн. год. заплата на наетите лица, България = 100 %	Изменение на показателя в колона 1 за периода 2017/2007	Промени в дялът на БДС в промишлеността. 2017/2007	Механич. прираст в промишли - %	Процент на населението живеещо в селата	Динамика на сумата на ПЧИ, 2017/2007	Коэффициент на възрастова зависимост, %	Ранжиране на сума от колони от 1 до 9
Колони	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Видин *	26	27	28	20	22	25	16	18	28	27
Монтана *	19	12	20	6	4	21	17	7	24	16
Плевен *	22	24	18	22	25	24	14	21	25	26
Разград *	13	16	8	8	10	22	26	15	7	18
Русе	9	8	10	11	8	8	5	12	11	3
Силистра *	28	26	24	23	20	14	27	24	20	28
Добрич *	14	25	14	7	6	17	13	4	12	13
Търговище	12	9	12	9	18	12	25	13	14	14
Шумен *	16	13	11	14	16	10	20	28	8	15
Бургас	6	19	9	17	24	5	6	11	6	8
Сливен	27	17	23	16	14	19	15	23	21	24
Стара Загора	2	1	2	1	3	7	9	19	16	2
Перник	24	14	19	28	28	6	4	27	18	21
София	3	2	3	2	9	11	21	14	17	6
София-град	1	28	1	15	27	2	1	22	1	5
Кърджали *	25	15	21	19	2	1	28	5	4	17
Хасково *	23	23	26	21	17	9	8	25	15	25

Източник: Тотев и др., 2020

Резултатът от приложението на методологията за приобщаващо икономическо развитие определя като най-проблемни областите Видин и Силистра – те не отговарят

както на третото, така и на четвъртото изискване. Областите с висок дял на заетите в селското стопанство са на задни позиции в подреждането по повечето показатели. За сравнение в таблицата са дадени и областите на първите три позиции.

Особено неблагоприятно е положението на област Видин с най-висок коефициент на възрастова зависимост – показател, който характеризира бъдещия потенциал на региона за развитие. Това заедно с факта, че гъстотата на населението във Видин е едва 28,7 човека на кв. км, е индикация и за неблагоприятната перспектива за регионално развитие на тази област. По отношение на тези два показателя област Силистра е с малко по-добри значения, респ. възможност за развитие.

Трите области София-град, София и Стара Загора не отговарят на изискванията на третия критерий, попадайки в първите 3 случая с най-висок ранг за всеки от избраните основни показатели.

Ранжиране на областите според степента на замърсяване дава възможност да се избегне изискването за конфиденциалност на информацията за данни за замърсяването на въздуха по области в зависимост от степента на количество емитирани газове, (съответно ранг 28 най-силно замърсена, ранг 1 най-слабо замърсена). НСИ предостави информация за ранга, на които се намира дадена област след сортиране по замърсител, измерен в тонове за 2008 и 2017 г. Това позволява да се определи относителното замърсяване в дадена област в сравнение с другите, както и да се определят промените в ранговете. Изследвани са показателите серни оксиди, азотни оксиди, неметанови летливи органични съединени (НМЛОС), метан, въглероден диоксид, амоняк, общо суспендирани частици (вж. подр. Мочурова в Тотев et al. 2020). Установява се слаба и умерена корелация между БВП на човек от населението към средния за страната и съответните показатели за атмосферния въздух, както и силна корелация между показателите за атмосферния въздух, т.е. областите, които са с високо замърсяване по един показател, са с високо замърсяване и по другите показатели и обратно.

Анализът на регионалните различия в състоянието на околната среда по отношение на атмосферния въздух е допълнен с избрани показатели за водите, отпадъците и шума. Области с нисък БВП се нареждат на първите места по чистота на атмосферния въздух и обратно, тези с висок БВП са със сравнително по-мръсен въздух и по-високо шумово замърсяване. Няма област, която да е изоставаща по 3 или 4 направления за околна среда, както и такава с нисък БВП и лошо състояние на околната среда в две направления. Няма и области, които да са на последните места (т.е. най-замърсени) по всички показатели. Областите в България, които се характеризират с висок

дял на заетите в селското стопанство, са със сравнително добри показатели за околната среда - ниска сума на ранговете, т.е ниско замърсяване. Областите Добрич, Видин, Кърджали, Силистра, Монтана, Разград и Шумен попадат в първата половина от ранжирането на областите в страната със сума на ранговете от 70 до 154 (Таблица 2). За сравнение максималната сума на ранговете се наблюдава при област Стара Загора – 230.

Таблица 2

Обобщение на подреждането на областите според избрани показатели за околна среда

Области	Въздух ^a	Води ^b	Шум ^{c,d}	Сума	БВП на човек от населението към средния за страната
Благоевград	83	50	1	134	18
Бургас	159	18	22	199	6
Варна	182	6	19	207	4
В. Търново	123	40	26	189	11
Видин*	21	58	9	88	26
Враца	73	54	7	134	8
Габрово	58	35	16	109	5
Добрич*	39	26	5	70	14
Кърджали*	26	71	10	107	25
Кюстендил	120	41	24	185	21
Ловеч	115	38	11	164	17
Монтана*	69	69	12	150	19
Пазарджик	73	42	6	121	20
Перник	116	28	17	161	24
Плевен*	105	42	18	165	22
Пловдив	158	14	25	197	7
Разград*	74	62	14	150	13
Русе	135	25	21	181	9
Силистра*	52	48	13	113	28
Сливен	103	47	8	158	27
Смолян	17	50	2	69	10
София	159	50	20	229	3
София-град	131	4	28	163	1
Стара Загора	174	29	27	230	2

Области	Въздух ^a	Води ^b	Шум ^{c,d}	Сума	БВП на човек от населението към средния за страната
Търговище	125	59	23	207	12
Хасково*	145	39	15	199	23
Шумен*	99	52	3	154	16
Ямбол	108	43	4	155	15

Източник: Собствени изчисления

Забележки:

a - сума на ранговете по избраните показатели за качество на атмосферния въздух - ниски величини на ранговете показват по-чиста околна среда

b - сума на ранговете по четири показателя за водите

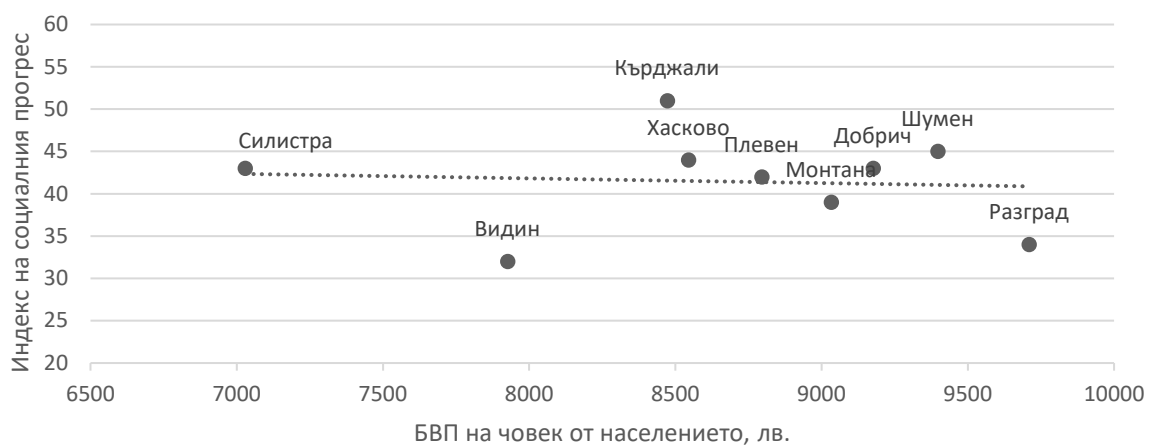
c - областите са подредени според дела на пунктовете, които превишават пределните норми за шум (ниските величини показват по-слабо шумово замърсяване.

d - показателят за битови отпадъци е изключен, тъй като мнозинството области имат много високи нива на събиране на отпадъци – 99%.

Социален прогрес на областите в България

Ранжирането на областите в Таблица 1 дефинира девет региона, които могат да бъдат посочени като преобладаващо селски. Те се характеризират с ниски нива на БВП на човек от население и заемат последните позиции по този показател за 2018 г. с някои изключения. Например област Разград е на 14-то място, т.е. едно добро представяне спрямо останалите, а също така и ниво от 62% от средното равнище за страната. Подходящ подход за сравняване на производството със степента на социално развитие е използване на индекс на социалния прогрес (Тотев, С. и др., 2020), т.е. извършване на оценка на установените условия за живот и развитие на жителите на областите. Коцева (Тотев, С. и др., 2021) адаптира индекса на социален прогрес на Legatum Institute (2019), за да оцени степента на социален прогрес на областите в България според степента, в която те създават условия и възможности за живот и разгръщане капацитета на населението им. Резултатите от оценката показват, че две от селските области (Разград и Видин) са в групата на неразвитите в социално отношение. Основната част от селските области са в групата на изоставащи и само Кърджали попада в средно развитите региони. Основните проблемни направления са свързани с показатели, които характеризират основите на благоденствието и възможностите пред тях. Селските региони се отличават с негативните демографски тенденции при естествения прираст, механичното движение на населението, детската смъртност, ниската средна продължителност на предстоящия живот, високата степен на риск от бедност и социално изключване.

В области Кърджали, Разград, Силистра, Сливен и Търговище около 1/3 от населението е с основно образование или без такова, като върху подобно състояние влияние оказва и етническият състав на областите. Областите Враца (45,9%), Монтана (40%) и Сливен (39,5%) са с най-високи равнища на населението, което е заплашено от бедност. Както Евростат отбелязва „България и Румъния посочват, че почти половината от населението в селските райони е изправено пред такъв риск.“, като се очертава тенденция в източна и южна Европа да се наблюдава по-висок риск от бедност и социално изключване за населението в селските райони за разлика от западна и северна. Област Видин получава най-високи оценки по отношение на липса на режим на водоснабдяване и висок дял на населението със средно образование.

Източник: собствени изчисления

Фигура 1. Зависимост между БВП на човек от населението и индекс на социалния прогрес на областите в България

В области Разград и Ямбол най-високо оценени са отново липсата на режим при подаването на вода, както и наличието на пътища с настилка. Сливен се отличава с отлична оценка при естествения прираст на населението и дела на пътищата с настилка, Монтана – с нисък коефициент на детска смъртност, население на режим на водоснабдяване и пътища с настилка, Ловеч – с отличен резултат за население на режим на водоснабдяване. Регионите притежават базова техническа инфраструктура, но останалите показатели не са на задоволително ниво, като някои области, с оглед на етнически специфики, проявяват високи стойности при демографските показатели.

Съпоставката на БВП на човек от население с индекса на социалния прогрес разкрива способността на регионите да трансформират производството в социално развитие (Фигура 1).

Област Силистра е с най-нисък БВП на човек от населението за 2018 г. и е оценена като социално неразвита. Тя успява да превърща икономическите резултати в социален прогрес по-добре в сравнение с Разград, който генерира с около 30% по-високи доходи. Област Видин заема 26-та позиция по БВП на човек от население, но не успява да извлича по-добри социални ползи в сравнение с най-бедната селска област Силистра. Сред деветте области Кърджали показва най-добро съчетаване на икономически резултати със социален просперитет. Плевен се очертава като регион с най-силно задълбочаващи се социални диспропорции и ниски резултати в производството, а Разград - с високи икономически резултати, съпроводени от социално изоставане.

Крайната оценка на индекса на социалния прогрес ранжира областите, като в най-изостаналата група са 5 области, които се различават от средното развитие на страната и две от тях (Видин и Разград) не успяват да достигнат до 50% от максималната стойност на индекса, т.е. изостават значително. Видин е регион с ниско ниво на благоденствие и без възможности. Подобно състояние, но при по-високи стойности се наблюдава в области Ямбол, Враца и Монтана. Плевен се очертава като регион в риск, при който има нисък социален прогрес при малки възможности.

Заклучение

Областите в България, които се характеризират с висок дял на заетите в селското стопанство, са девет. Силна концентрация на тези региони се наблюдава в Северна България, в Югозападен район такива липсват.

Бъдещото развитие на някои региони в България е особено проблематично в средносрочна и дългосрочна перспектива – това се отнася преди всичко за регионите с ниска гъстота на населението и с висок дял на участие на селското стопанство.

Важно предимство на тези области е сравнително ниското замърсяване, т.е. чиста околна среда, която може да се разглежда като неизползван потенциал.

Основни фактори, формиращи регионалните различия от икономически и социален характер, са демографските показатели и преди всичко гъстотата на населението и миграцията. Трябва да се има предвид, че те са резултат на инерционни процеси и трудно може да се повлияят от различни политики. В краткосрочен план регионалната политика трябва да е насочена към постигането на възможно по-висока степен на сближаване на нивата на осигуреност на населението с основни услуги, особено в Северна България. Подобни селски региони изпитват необходимост от подкрепа по отношение изграждане на инфраструктура и особено транспортна, за да се

улесни заетостта. От съществено значение са образователната и здравна осигуреност, гарантирането сигурността на населението и тяхната собственост.

Използвана литература:

1. Тотев, С., Мочурова, М., Коцева-Тикова, М., 2020. Приобщаващо регионално развитие – социални, икономически и екологични измерения, планова тема в Института за икономически изследвания при Българската академия на науките
2. Тотев, С., Мочурова, М., Коцева-Тикова, М., 2021. Приобщаващо регионално развитие – социални, икономически и екологични измерения, сп. Икономическа мисъл, кн, 3, с. 50-65
3. European Commission, 2010. Europe 2020: Commission proposes new economic strategy in Europe, 03/03/2010.
4. Eurostat Regional Year Book, 2018.
<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9210140/KS-NA-18-001-EN-N.pdf/655a00cc-6789-4b0c-9d6d-eda24d412188>
5. Legatum Institute, 2019. The Legatum Prosperity Index 2019
https://www.prosperity.com/download_file/view/3922/1692
6. Legatum Prosperity Index™, 2016. Methodology Report
https://www.prosperity.com/application/files/1914/7819/5146/Legatum_Pro Prosperity_Index_Methodology_Report.pdf

Информация за контакт с авторите:

Гл. ас. д-р Милкана Мочурова

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките

e-mail: m.mochurova@iki.bas.bg

Гл. ас. д-р Мария Коцева-Тикова

Институт за икономически изследвания при Българската академия на науките

e-mail: m.kotseva@iki.bas.bg